

EKOLOGIK MUAMMOLARNI IFODALOVCHI METAFORALAR: LINGVOKOGNITIV VA LINGVOMADANIY TAHLILI

Hayitova Dilruh Jalolovna

Buxoro davlat pedagogika institute 1-bosqich magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20553511>

Annotatsiya. Ushbu maqolada ekologik muammolarni ifodalovchi metaforalarning lingvistik, kognitiv va lingvomadaniy xususiyatlari tahlil qilinadi. Ekologik diskursda qo'llaniladigan metaforalarning inson tafakkuri va ekologik ongning shakllantirishdagi o'rni yoritiladi. Shuningdek, tabiat, iqlim o'zgarishi, ekologik inqiroz va atrof-muhit muammolarini ifodalashda uchraydigan konseptual metaforalar misollar asosida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: metafora, ekologik diskurs, konseptual metafora, ekologik kommunikatsiya, lingvokulturologiya, kognitiv tilshunoslik, iqlim o'zgarishi.

METAPHORS EXPRESSING ENVIRONMENTAL PROBLEMS

Abstract. This article analyzes the linguistic and cognitive characteristics of metaphors used to express environmental problems. It examines the role of metaphors in ecological discourse in explaining environmental issues, raising ecological awareness, and drawing public attention to environmental challenges. The study also discusses conceptual metaphors related to nature, climate change, and ecological crises through illustrative examples.

Keywords: metaphor, ecological discourse, conceptual metaphor, environmental problem, climate change, environment, cognitive linguistics, linguoculture.

МЕТАФОРЫ ВЫРАЖАЮЩИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ

Аннотация. В данной статье анализируются лингвистические и когнитивные особенности метафор, используемых для выражения экологических проблем.

Рассматривается роль метафор в экологическом дискурсе, их значение в объяснении экологических явлений, формировании экологического сознания и привлечении внимания общества к экологическим вопросам. Также на основе примеров исследуются концептуальные метафоры, связанные с природой, изменением климата и экологическим кризисом.

Ключевые слова: метафора, экологический дискурс, концептуальная метафора, экологическая проблема, изменение климата, окружающая среда, когнитивная лингвистика, лингвокультура.

XXI asr insoniyat taraqqiyotining yangi bosqichi bo'lishi bilan birga, global ekologik muammolarning keskinlashuvi bilan ham xarakterlanadi. Atmosferaning ifloslanishi, global isish, cho'llanish, suv resurslarining kamayishi, biologik xilma-xillikning qisqarishi kabi muammolar nafaqat ilmiy tadqiqotlarning, balki ommaviy axborot vositalari, siyosiy nutqlar va kundalik muloqotning ham muhim mavzusiga aylandi.

Ekologik muammolarni keng jamoatchilikka yetkazishda til vositalari muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, metaforalar murakkab ilmiy tushunchalarni sodda va ta'sirchan shaklda ifodalash imkonini beradi. Shu sababli ekologik diskursda metaforalarning qo'llanishi zamonaviy tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Kognitiv tilshunoslik vakillari hisoblangan George Lakoff va Mark Johnson metaforani faqat badiiy vosita emas, balki inson tafakkurining asosiy mexanizmlaridan biri sifatida talqin qiladilar. Ularning fikricha, inson abstrakt tushunchalarni aniq va kundalik tajribalar orqali anglaydi. Ekologik muammolarni tushunishda ham metaforalar ana shunday kognitiv vosita sifatida xizmat qiladi.

Ekologik diskurs deganda atrof-muhit, tabiatni muhofaza qilish, ekologik xavfsizlik va barqaror rivojlanish bilan bog‘liq matnlar, nutqlar va kommunikativ jarayonlar tushuniladi. Ushbu diskursda inson va tabiat o‘rtasidagi munosabatlar markaziy o‘rin egallaydi. Ekologik diskursning asosiy maqsadi: ekologik muammolar haqida axborot berish; jamoatchilik e‘tiborini muammolarga qaratish; ekologik madaniyatni rivojlantirish; tabiatni asrashga undashdir. Mazkur vazifalarni amalga oshirishda metaforalar samarali vosita hisoblanadi.

Metafora yunoncha “metaphora” so‘zidan olingan bo‘lib, “ko‘chirish” ma‘nosini anglatadi.

An‘anaviy tilshunoslikda metafora bir narsa yoki hodisaning belgilarini boshqa narsa yoki hodisaga ko‘chirish orqali hosil bo‘ladigan tasviriy vosita sifatida izohlanadi. Kognitiv yondashuvga ko‘ra esa metafora inson tafakkurining mahsuli bo‘lib, dunyoni anglash va kategoriyalarga ajratishning muhim mexanizmidir. Masalan: “**Yer kasallanmoqda**” jumlasida sayyora va kasallik o‘rtasida bevosita bog‘liqlik mavjud emas. Biroq inson ekologik muammolarni organizmning kasallanishi bilan qiyoslash orqali muammoning jiddiyligini yaxshiroq anglaydi.

Ekologik muammolarni ifodalovchi asosiy konseptual metaforalar: Tabiat — tirik organizm metaforasi. Ekologik matnlarda eng keng tarqalgan metaforalardan biri tabiatni tirik organizm sifatida talqin qilishdir.

Misollar:

- 1.Yerning o‘pkasi bo‘lgan o‘rmonlar kesilmoqda.
- 2.Daryolar tabiatning qon tomirlaridir.
- 3.Sayyoramiz yordam so‘ramoqda.
- 4.Tabiatning yaralari tobora chuqurlashmoqda.

Bu metaforalarda inson organizmiga oid tushunchalar tabiatga ko‘chirilgan. Natijada tabiatning holati inson salomatligi bilan qiyoslanadi.

Ekologik inqiroz — kasallik metaforasi. Kasallik konsepti ekologik muammolarni ifodalashda juda faol qo‘llaniladi.

Misollar:

- 1.Atmosfera zaharlanmoqda.
- 2.Global isish Yerning isitmasidir.
- 3.Ekotizim og‘ir xastalikka duchor bo‘lgan.
- 4.Okeanlar plastik chiqindilar bilan zararlangan.

Mazkur metaforalar ekologik xavfning miqyosi va jiddiyligini ta’kidlashga xizmat qiladi.

Tabiat — ona metaforasi.

Ko‘plab xalqlarning madaniyatida tabiat ona obrazida gavdalanadi.

Misollar:

Ona tabiat bizni boqadi.

Tabiat insoniyatning mehribon onasidir.

Ona tabiatning sabri tugamoqda. Ushbu metafora ekologik tarbiya va axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ekologik muammolar — urush metaforasi. Ekologik nutqlarda muammolarga qarshi kurash ko'pincha harbiy terminologiya yordamida ifodalanadi.

Misollar: Iqlim o'zgarishiga qarshi kurash. Chiqindilarga qarshi jang. Ekologik frontni mustahkamlash. Yashil iqtisodiyot ekologik quroldir.

Ekologik metaforalarning xususiyatlari: Har bir xalq ekologik hodisalarni o'z madaniyati va dunyoqarashi asosida talqin qiladi. O'zbek tilida tabiat bilan bog'liq metaforalar ko'pincha ona, rizq, hayot va baraka tushunchalari bilan bog'lanadi.

Ushbu birliklar o'zbek xalqining tabiatga nisbatan hurmat va ehtiromini aks ettiradi.

Metaforalarning pragmatik vazifalari. Ekologik metaforalar quyidagi funksiyalarni bajaradi:

Informativ vazifa. Murakkab ekologik jarayonlarni sodda shaklda tushuntiradi. Ta'sir ko'rsatish vazifasi. O'quvchi yoki tinglovchida hissiy munosabat uyg'otadi. Baholash vazifasi.

Muayyan ekologik hodisaga ijobiy yoki salbiy munosabatni ifodalaydi. Motivatsion vazifa. Insonlarni ekologik faoliyatga chorlaydi.

Masalan, "Yer yordam so'ramoqda" metaforasi oddiy ilmiy ma'lumotdan ko'ra kuchliroq ta'sir uyg'otadi. Ommaviy axborot vositalarida ekologik metaforalar Zamonaviy OAVda ekologik muammolarni yoritishda quyidagi metaforalar tez-tez uchraydi: Iqlim bombasi. Ekologik falokat ostonasi. Sayyoraning qizib ketishi.

Tabiatning faryodi. Yashil inqilob. Mazkur metaforalar ekologik muammolarni dramatik va ta'sirchan shaklda ko'rsatishga xizmat qiladi.

Xulosa

Ekologik muammolarni ifodalovchi metaforalar ekologik diskursning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ular murakkab ekologik jarayonlarni tushunarli shaklda talqin qilish, jamoatchilikning e'tiborini muammolarga qaratish va ekologik ongni shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Tabiatni tirik organizm, ona, uy yoki ekologik inqirozni kasallik va urush sifatida tasvirllovchi metaforalar inson tafakkuriga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli ekologik kommunikatsiya va ekologik ta'limda metaforalardan samarali foydalanish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
2. Kövecses Z. *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford University Press, 2010.
Halliday M.A.K. *New Ways of Meaning: The Challenge to Applied Linguistics*. London, 1990.
3. Safarov Sh. *Kognitiv tilshunoslik*. Toshkent, 2006.
4. Mahmudov N. *Til va nutq*. Toshkent, 2013.
5. Nurmonov A. *Lingvistik tadqiqot metodologiyasi*. Toshkent, 2010.
6. Musayev Q. *Tilshunoslik nazariyasi*. Toshkent, 2010.
7. Yo'ldoshev B. *Matn lingvistikasi asoslari*. Toshkent, 2007.